

ownership. The use of another's property was possible under the law of general or private participation in sharing another's property profits as well as to use lands in another location. The right of general ownership participation operated if all the profits of the property were shared equally among all the participants. Such legal regulation ought to be considered as a restriction of the property rights in favor of indefinite number of persons. The right of private ownership participation operated when the possibility to obtain benefits from the use of property had been established by law solely for the benefit of a particular owner. A part of chapter rules, regulating the rights of ownership participation, established the restrictions to the property rights, and the others settle servitude legal relations.

Key words: servitude, right of general ownership participation, right of private ownership participation, Civil Laws Compilation of Russian Empire, property rights.

УДК 343.137.5

О. Крукевич

Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу

У статті розглянуто особливості захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в кримінальному судочинстві. Автором проаналізовано кримінальний процесуальний статус неповнолітніх, які являють собою особливу соціальну групу, що передбачає як правові обмеження так і встановлення додаткових юридичних засобів захисту прав і законних інтересів таких осіб. Досвід застосування КПК України виявив необхідність вдосконалення низки положень кримінального процесуального законодавства, що стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх. Автором розроблено пропозиції, що стосуються удосконалення системи гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих на стадіях досудового розслідування і судового розгляду.

Ключові слова: кримінальний процесуальний статус, гарантії захисту прав та інтересів, неповнолітні потерпілі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найбільш значимими сьогодні є зміни в правовій системі, що в результаті демократичних перетворень суспільного порядку в Україні, зокрема, проведення судової реформи, що включає в себе реформу кримінального процесуального законодавства та судової системи. Розвиток механізмів встановлення, регулювання та дотримання прав і законних інтересів населення є одним із показників благополуччя чи неблагополуччя суспільства в цілому, особливо це стосується осіб, котрі найбільше потребують захисту держави, наприклад, неповнолітніх, які складають чверть населення країни.

Ратифікувавши 27 лютого 1991 року Конвенцію про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, які знайшли своє відображення у національному законодавстві. Питання молодіжної політики задекларовані у Конституції України, Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», в Указах Президента «Про Національну програму «Діти України», «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної Програми «Діти України» на період до 2005 року». Проте необхідність удосконалення законодавства в сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в умовах кримінального судочинства залишається актуальною, про що свідчить рівень злочинності серед неповнолітніх, який не тільки не зменшується, а навпаки зростає.

Забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених досить активно досліджується як вітчизняними так і зарубіжними вченими-правниками і характеризується значними напрацюваннями в цій сфері, на відміну від питань, що стосуються неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим актуальним є вивчення проблемних аспектів процесуального статусу неповнолітніх потерпілих.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідженню процесуального статусу та гарантій захисту прав та інтересів потерпілого у науці кримінального процесу приділялась увага таких вчених-правників, як С. А. Альперт, О. П. Кучинська, Т. І. Присяжнюк. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час провадження в кримінальних справах

неповнолітніх, зроблений у роботах багатьох науковців, зокрема, В. Т. Маляренка, Ю. М. Грошевого, В. Г. Гончаренка, Л. М. Лобойка, М. М. Михеєнка, Ю. П. Аленіна, Ю. В. Бауліна, В. Д. Бринцева, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, Л. М. Кривоченко, О. О. Левендаренка, В. В. Леоненка, Є. Д. Лук'янчикова, Є. Б. Мельникової, Г. М. Омеляненко, Д. П. Письменного, В. В. Сташиса, В. Ю. Шепітька.

Формулювання мети та завдань статті. Автор прагне у цьому дослідженні розглянути особливості захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих в кримінальному судочинстві. Ця мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати кримінальний процесуальний статус потерпілої особи, що не досягла 18-річного віку; 2) виявити юридичні засоби захисту прав і законних інтересів таких осіб; 3) сформулювати пропозиції законодавцеві по вдосконаленню низки положень кримінального процесуального законодавства, що стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Особливе становище неповнолітніх у кримінальному процесі підтверджується закріпленням на законодавчому рівні як в КПК України 1960 р., так і в чинному КПК України, порядком здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх правопорушників. Таким чином, неповнолітні являють собою особливу соціальну групу, наділену спеціальним правовим статусом, який передбачає як правові обмеження так і встановлення додаткових юридичних засобів захисту прав і законних інтересів таких осіб, що підтверджується аналізом як міжнародно-правових актів з питань прав дітей (Конвенція про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила), так і відповідних статей КК України та КПК України.

Потерпілому в теорії кримінального процесуального права відводиться значна роль в процесі розслідування кримінальних правопорушень. Згідно з положеннями статті 55 КПК України: «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди».

Як свідчить практика, достатньо велика кількість злочинів вчиняється саме щодо неповнолітніх осіб, які просто не в змозі ні усвідомити всієї протиправності скоюваних щодо них дій, ні захиститися від них [2, с. 11]. Потерпілий відіграє значну роль як у досудовому розслідуванні так і у судовому провадженні. Надання потерпілим інформації особам, що здійснюють досудове розслідування та судове провадження, а також діяльність самого потерпілого сприяють доказуванню вчинення кримінального правопорушення.

У зв'язку з прийняттям нового КПК України варто відмітити наявність у правовій регламентації процесуального положення потерпілого позитивних досягнень, зокрема, надання статусу потерпілого юридичній особі, можливість визнання потерпілим близьких родичів і членів сім'ї постраждалої особи, можливість оскарження слідчому судді постанови про відмову у визнанні потерпілим. Проте є і багато прогалин, які потребують негайного виправлення на законодавчому рівні, зокрема, це відсутність достатніх гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих на стадії судового розгляду.

Конституція України у ст. 52 закріплює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження ...». Слід зазначити, що дане положення розглядається як узагальнена норма щодо наділення неповнолітніх спеціальними правами, які б відповідали специфіці їх участі у правових відносинах та відображали особливості цих осіб. У статті 2 КПК України сформульовано завдання кримінального провадження наступним чином: «Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження...». Звідси можна зробити висновок, що кримінально процесуальне законодавство покликане захищати права та інтереси усіх учасників кримінального провадження, в тому числі і потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. При цьому наділяючи на законодавчому рівні спеціальним статусом неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених (глава 38 КПК України) цілком доцільним видається закріплення особливого статусу і за іншими неповнолітніми учасниками кримінального провадження, зокрема, потерпілими.

Так, однією із гарантій захисту неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених є обов'язкова участь захисника, який здійснює захист та надає правову допомогу [1, с.15]. Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Що стосується представництва неповнолітніх потерпілих у

кримінальному провадженні, то згідно з статтею 59 КПК України якщо потерпілим є неповнолітня особа до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній (ч.2 ст. 44 КПК України).

Проаналізувавши права потерпілого, які закріплені у чинному КПК України у статті 56, можна стверджувати, що потерпілий здійснює активну участь у судовому розгляді кримінальної справи, що включає не лише право бути присутнім у судовому засіданні, подавати докази, давати пояснення, показання або відмовитись їх давати, знайомитись з матеріалами тощо. У випадку, коли потерпілий є неповнолітнім, дуже важливо, щоб з ним поводитись з врахуванням його віку, рівня зрілості, інтелектуальних можливостей, а також щоб були вжиті заходи, які б сприяли розумінню судового розгляду і можливості брати участь у ньому.

Враховуючи досить складний характер судового розгляду, велика кількість неповнолітніх з нормальним розумовим розвитком не здатні в повній мірі усвідомлювати всі складності і всі зміни, що мають місце у залі судового засідання. Особливо це стосується випадку, коли має місце відмова від підтримання державного обвинувачення прокурором. Так, якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення. У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді і якщо потерпілий висловить згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. При цьому потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду, що в свою чергу потребує надання потерпілому належної правової допомоги, зокрема, коли потерпілим є неповнолітня особа. Беручи до уваги вищесказане вважаємо за необхідне передбачити на законодавчому рівні обов'язкове представництво потерпілої особи, що не досягла вісімнадцяти років, представником, а саме особою, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Ще однією гарантією захисту прав та інтересів неповнолітніх у судовому провадженні є можливість виділення в окреме провадження щодо кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім. У випадку якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме цього кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування. Виділення кримінального провадження щодо неповнолітнього в окреме покликане сприяти уникненню негативного впливу повнолітнього співучасника на неповнолітнього і виконанню вимоги засади розумності строків провадження щодо неповнолітніх. Рішення про виділення провадження в окреме, згідно ч. 5 ст. 217 КПК, приймає виключно прокурор у вигляді відповідної постанови, в зв'язку з чим саме на нього покладається обов'язок вирішити питання про те, чи може позитивно або ж негативно позначитися на повноцінній досудовому розслідуванні та судовому розгляді таке виділення матеріалів.

Варто зауважити, що кримінальний процесуальний закон не вимагає від прокурора прийняття рішення про виділення в окреме провадження щодо неповнолітнього підозрюваного у всіх випадках, коли неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім. Він вимагає, щоб у всіх таких випадках було з'ясовано можливість прийняття рішення про виділення. Закріплення норми аналогічного змісту, що стосувалась би неповнолітніх потерпілих було б ще одним кроком на шляху до забезпечення захисту прав та інтересів учасників кримінального процесу з урахуванням засад рівності перед законом та судом та змагальності сторін.

Наступною гарантією, яка спрямована на захист недоторканості приватного життя неповнолітніх, є можливість здійснення судового розгляду у закритому засіданні. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти рішення про здійснення судового розгляду кримінального провадження у закритому засіданні. Відповідно до загальних засад кримінального провадження суд з'ясовує, чи є підстави для здійснення судового розгляду кримінального провадження в закритому судовому засіданні та чи приймав слідчий суддя рішення (постановляв ухвалу) під час досудового розслідування про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

Слід зауважити, що згідно з ч. 2 ст. 27 КПК кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито, крім деяких випадків, коли суд може (тобто має право, а не зобов'язаний) прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні. До таких випадків закон відносить: розгляд справи, в якій обвинуваченим є неповнолітній, або справи про злочини проти статевої

свободи та статевої недоторканності особи; необхідність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, або запобігання розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом [3].

Якщо слідчий суддя під час досудового розслідування постановив ухвалу про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні: а) впродовж усього судового провадження – судові провадження проводяться у закритому судовому засіданні; б) впродовж окремої частини судового провадження – суд, перевіrivши наявність підстав для здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, приймає відповідне рішення. Якщо ж питання проведення кримінального провадження у такому засіданні не було предметом розгляду слідчого судді, суд, перевіrivши наявність підстав, передбачених у ч. 2 ст. 27 КПК, може прийняти рішення про здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні. Порядок розгляду кримінального провадження (здійснення кримінального провадження у відкритому чи закритому судовому засіданні) може бути змінено ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням однієї із сторін.

Важливими є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, зокрема, бере участь у судовому розгляді необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, видається цілком доцільним з метою недопущення негативного впливу судового розгляду на неповнолітніх учасників кримінального процесу, а також забезпечення їх активної участі у кримінальному провадженні, зокрема, у судовому провадженні, розширити перелік випадків, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні, включивши до нього розгляд справи, в якій потерпілим є неповнолітній.

Підсумовуючи вищезазначене варто вказати, що досвід застосування КПК України виявив необхідність удосконалення ряду положень кримінального процесуального законодавства, які стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх.

У зв'язку з цим важливого значення набуває здійснення наукової розробки комплексного підходу щодо модернізації правового положення неповнолітніх потерпілих, як учасників кримінальних процесуальних відносин, а також удосконалення системи гарантій їх прав, свобод та інтересів. Зокрема, цілком доцільними видаються наступні пропозиції, що стосуються вдосконалення системи гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх потерпілих: обов'язкове представництво потерпілої особи, яка не досягла вісімнадцяти років, представником, а саме особою, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; можливість ухвалення рішення про виділення частини провадження щодо неповнолітнього потерпілого; можливість здійснення судового розгляду в закритому засіданні.

Джерела та література

1. Анучкина А. Д. Защита интересов несовершеннолетних в условиях состязательного уголовного судопроизводства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. Д. Анучкина; Нижегород. акад. МВД России. – Нижний Новгород, 2011. – 33 с.
2. Кочура А. В. Историчні аспекти розвитку поняття «неповнолітній потерпілий» у кримінальному судочинстві / А. В. Кочура, О. О. Кочура // Право і безпека. – 2011. – № 4. – С. 11-14.
3. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

Крукевич О. Несовершеннолетние потерпевшие как участники уголовного процесса. В статье рассмотрены особенности защиты прав и интересов несовершеннолетних в уголовном судопроизводстве. Автор проанализированы уголовный процессуальный статус несовершеннолетних, которые представляют собой особую социальную группу, что обуславливает как правовые ограничения, так и дополнительные юридические средства защиты прав и законных интересов таких лиц. Опыт применения УПК Украины выявил необходимость совершенствования

ряда положень уголовного процессуального законодавства, касаючихся защиты прав и интересов несовершеннолетних. В частности, вполне целесообразными представляются следующие предложения, касающиеся совершенствования системы гарантий защиты прав и интересов несовершеннолетних потерпевших: обязательное представительство потерпевшего лица, не достигшего восемнадцати лет, представителем, а именно лицом, которое вправе быть защитником в уголовном производстве; возможность принятия решения о выделении части производства в отношении несовершеннолетнего потерпевшего; возможность осуществления судебного разбирательства в закрытом заседании.

Ключевые слова: уголовный процессуальный статус, гарантии защиты прав и интересов, несовершеннолетние потерпевшие.

Krukevych O. Juvenile Victims as the Participants of the Criminal Proceeding. The article deals with the peculiarities of the juveniles rights and interests protection in the judicial proceedings. In the focus of attention is the analysis of the criminal proceeding status of the juveniles, representing a special social group, which implies both legal restrictions and introducing additional legal tools of protecting rights and legal interests of such individuals. The practice of using the criminal proceeding code in Ukraine revealed the need to improve several provisions of the Criminal Code relating to the protection of rights and interests of juveniles. The emphasis is laid on the proposals relating to: the improvement of the system of guarantees for protection of the rights and interests of juvenile victims at the stage of case hearing; mandatory representation of victim under eighteen in the court by a person who, according to the criminal proceeding, has the right to be a defender; possibility to adopt the decision to transfer to separate proceeding the juvenile victim case and possibility to exercise closed court hearing.

Key words: criminal proceeding status, guarantees for protection of the rights and interests, juvenile victims.

УДК 340.15:343.82(470+571+477)

І. Левчук

Пенітенціарна система Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських губерній)

У статті аналізуються історично-правові аспекти функціонування пенітенціарної системи Російської імперії у дореформений період. Емпіричним підґрунтям нам слугували матеріали, що територіально обмежуються українськими губерніями. З'ясовано організаційні аспекти діяльності закладів пенітенціарії на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Зроблено висновок щодо невідповідності дореформеного періоду системи виконання покарань тогочасним загальноєвропейським уявленням про злочин і покарання та її вплив на подальші реформи 1860-х років.

Ключові слова: пенітенціарна система, виконання покарань, Російська імперія, українські губернії, система закладів виконання покарань.

Постановка проблеми. Варто зазначити, що в умовах нестабільного розвитку соціально-економічної та політико-правової сфер суспільного життя є важливим звернення до аналогічних за умовами періодів нашої історії. З'ясування правових, організаційних, ідеологічних засад функціонування пенітенціарної системи на українських землях дозволить об'єктивніше аналізувати історико-правове минуле. Такий аналіз дозволить уникати помилок і прорахунків при реформуванні системи виконання покарань сьогодні. Ми вважаємо, що необхідним є реформування системи закладів виконання покарань в подальшому. Оскільки українські землі тривалий час перебували під владою Російської імперії, варто звернутись до досвіду організації та діяльності тюрем саме в дореформений період у Російській імперії.

Аналіз досліджень даної проблеми. Науковий інтерес до проблеми організації та функціонування пенітенціарної системи спостерігається у вітчизняних та зарубіжних вчених